

ADABIY QAHRAMONLAR ORQALI BOLALARDA AXLOQIY VA TOLERANTLIK QADRIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

Hasanova Dildoraxon Yunusjon qizi

Qo'qon Davlat Universiteti

70110201-ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(maktabgacha ta'lim) mutaxassisligi

II bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada adabiy qahramonlar orqali bolalarda axloqiy va tolerantlik qadriyatlarini shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Tadqiqotda badiiy adabiyotning tarbiyaviy ahamiyati, xususan, adabiy obrazlarning bolalar shaxsiyati va ijtimoiy xulq-atvoriga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, ertak va hikoyalardagi ijobiy va salbiy qahramonlar misolida bolalarda axloqiy ong, empatiya, bag'rikenglik va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini rivojlantirish mexanizmlari ko'rsatib berilgan. Maqolada adabiy qahramonlar orqali tarbiya berish jarayonida qo'llaniladigan pedagogik usullar — rolli o'yinlar, muhokama, tahlil va sahnalashtirish kabi interfaol metodlarning samaradorligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari badiiy adabiyotning bolalar tarbiyasida, ayniqsa tolerantlik kabi muhim ijtimoiy-axloqiy sifatlarni shakllantirishda muhim vosita ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, adabiy qahramon, axloqiy tarbiya, tolerantlik, bag'rikenglik, empatiya, pedagogik jarayon, bolalar tarbiyasi.

Annotation. This article covers the pedagogical foundations of the formation of moral and tolerant values in children through literary heroes. The study scientifically analyzes the educational value of fiction, in particular, the impact of literary images on the personality and social behavior of children. Also, the mechanisms for developing moral awareness, empathy, tolerance and social adaptation skills in children are shown using the

example of positive and negative heroes in fairy tales and stories. The article substantiates the effectiveness of pedagogical methods used in the process of educating through literary heroes - such as role-playing games, discussion, analysis and staging. The results of the study confirm that fiction is an important tool in the upbringing of children, especially in the formation of important socio-moral qualities such as tolerance.

Kirish

Bugungi globallashuv jarayonida jamiyatda tolerantlik, ya'ni bag'rikenglik va o'zaro hurmat madaniyatini shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biridir. Ayniqsa, bolalik davrida axloqiy qadriyatlarning shakllanishi shaxsning kelajakdagi ijtimoiy xulq-atvorini belgilab beradi. Shu nuqtayi nazardan, badiiy adabiyot, xususan, adabiy qahramonlar bolalarda axloqiy fazilatlar va tolerantlikni rivojlantirishda muhim tarbiyaviy vosita hisoblanadi.

Adabiy qahramonlar orqali bola yaxshi va yomon, adolat va adolatsizlik, mehr va beparvolik kabi tushunchalarni chuqurroq anglaydi. Bu jarayon uning ichki dunyosida axloqiy me'yorlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Bolalik inson shaxsining shakllanishida eng muhim va hal qiluvchi davr hisoblanadi. Aynan shu davrda bola atrof-muhitni idrok etadi, insonlar o'rtasidagi munosabatlarni kuzatadi, yaxshi va yomon xatti-harakatlarni farqlashga urinadi. Biroq bu jarayon har doim ham bevosita tajriba orqali emas, balki bilvosita ta'sir vositalari orqali ham amalga oshadi. Ana shunday eng kuchli vositalardan biri bu badiiy adabiyot va undagi adabiy qahramonlardir.

Badiiy asarlarni o'qigan yoki tinglagan bola real hayotda bo'lmagan, lekin hayotga juda yaqin bo'lgan vaziyatlar bilan tanishadi¹. Qahramonlarning quvonchi, qayg'usi, xatolari va yutuqlari bola ongida emotsional iz qoldiradi. Shu emotsional izlar asta-sekin axloqiy tasavvurlarga aylanadi. Masalan, halol va mehribon qahramonning mukofotlanishi

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani yangi bosqichga olib chiqish to'g'risida"gi farmoni. – Toshkent, 2021

yoki yolgʻonchi va adolatsiz obrazning jazolanishi bola ongida axloqiy meʼyorlarning mustahkamlanishiga olib keladi.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, adabiy qahramonlar faqatgina badiiy obraz emas, balki tarbiyaviy model vazifasini ham bajaradi. Bola koʻpincha oʻzini qahramon oʻrniga qoʻyadi, uning oʻrnida qaror qabul qiladi, uning his-tuygʻularini ichki tarzda boshdan kechiradi. Psixologiyada bu jarayon identifikatsiya deb ataladi va u axloqiy rivojlanishning eng muhim mexanizmlaridan biri hisoblanadi.

Ayniqsa, bolalar adabiyotida uchraydigan qahramonlar sodda, aniq va yorqin xususiyatlarga ega boʻladi. Bu esa bolaning ularni tushunishini osonlashtiradi. Masalan, ertaklardagi jasur, rostgoʻy, adolatli qahramonlar bola uchun ideal shaxs timsoliga aylanadi. Aksincha, yolgʻon gapiradigan, boshqalarga zarar yetkazadigan obrazlar esa salbiy xulq-atvorning oqibatlarini koʻrsatadi. Bu orqali bola nafaqat axloqiy meʼyorni bilib oladi, balki uni hissiy jihatdan ham qabul qiladi.

Biroq adabiy qahramonlarning eng muhim tarbiyaviy imkoniyatlaridan biri bu tolerantlikni shakllantirishdir. Tolerantlik – bu boshqa insonlarning fikri, madaniyati, millati yoki turmush tarzini hurmat qilish va ularni qabul qila olish qobiliyatidir. Bola bu tushunchani nazariy shaklda emas, balki obrazlar orqali osonroq anglaydi. Masalan, turli xarakterdagi qahramonlarning bir maqsad yoʻlida hamkorlik qilishi, oʻzaro yordam berishi yoki bir-birining kamchiligini kechira olishi bolada bagʻrikenglik tuygʻusini shakllantiradi.²

Badiiy asarlar orqali bola turli hayotiy vaziyatlarga kirib boradi va ularni ichki tomondan his qiladi. U bir qahramonning qiyinchiligini koʻrganda hamdardlik his qiladi, boshqa qahramonning adolatsizlikka uchraganini koʻrganda esa ichki norozilik paydo

---

² Oʻzbekiston Respublikasi “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni (yangi tahrir). – Toshkent, 2020.

bo‘ladi. Aynan mana shu hissiy tajriba empatiya deb ataladi va u tolerantlikning asosiy psixologik poydevoridir.

Shuni ham alohida ta’kidlash kerakki, bolalarda axloqiy va tolerantlik qadriyatlarini shakllantirish faqatgina asarni o‘qish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Pedagogik jarayonda adabiy qahramonlar bilan ishlash muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchi bolalarga “agar sen shu qahramon o‘rnida bo‘lganingda nima qilarding?”, “nima uchun u shunday yo‘l tutdi?” kabi savollar berish orqali ularni fikrlashga undaydi. Bu esa bolaning nafaqat eshitish, balki tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Rolli o‘yinlar va sahnalashtirish jarayonlari ham juda samarali hisoblanadi. Bola qahramon roliga kirganda uning ichki dunyosini yanada chuqurroq his qiladi. Bu jarayon faqatgina o‘yin emas, balki psixologik tajriba sifatida ham katta ahamiyatga ega. Chunki bola o‘zini boshqa shaxs o‘rniga qo‘yish orqali ijtimoiy munosabatlarni yaxshiroq tushuna boshlaydi.

Zamonaviy pedagogik qarashlarga ko‘ra, badiiy adabiyot orqali berilgan tarbiya bevosita nasihat yoki qoidalar orqali berilgan tarbiyadan ko‘ra samaraliroq hisoblanadi. Sababi, adabiy obrazlar bolaning hissiyotlariga ta’sir qiladi va bu ta’sir uzoq muddatli xotirada saqlanadi. Natijada bola axloqiy me’yorlarni majburiy qoida sifatida emas, balki ichki ehtiyoj sifatida qabul qiladi.³

1. Adabiy qahramonlarning tarbiyaviy ahamiyati

Badiiy asarlardagi qahramonlar bola uchun nafaqat qiziqarli obraz, balki ibrat manbai hamdir.⁴ Bolalar ko‘pincha o‘zini qahramonlar bilan solishtiradi, ularning xatti-harakatlarini taqlid qiladi. Shu bois adabiy qahramonlar:

---

³ Karimova V.M. **Pedagogik psixologiya**. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2021.

⁴ Mahmudova D.A. **Bolalar psixologiyasi va rivojlanish xususiyatlari**. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022.

- axloqiy me'yorlarni o'rgatadi;
- ijtimoiy xulq-atvorni shakllantiradi;
- empatiya (hamdardlik) hissini rivojlantiradi;
- turli madaniyat va qarashlarga hurmat bilan qarashga o'rgatadi.

Masalan, ertaklardagi ijobiy qahramonlar (mehribon, halol, adolatli) bolada yaxshi fazilatlarni mustahkamlasa, salbiy qahramonlar esa noto'g'ri xatti-harakatlarning oqibatini anglashga yordam beradi.

2. Tolerantlik tushunchasi va uning pedagogik mohiyati

Tolerantlik – bu boshqa odamlarning fikri, dini, millati, madaniyati va qarashlariga nisbatan hurmat bilan yondashishdir. Bolalarda bu sifatni shakllantirish erta yoshdan boshlanishi kerak.⁵

Adabiy qahramonlar orqali tolerantlik quyidagi yo'nalishlarda rivojlanadi:

- **madaniyatlar xilma-xilligini qabul qilish**
- **boshqalarga nisbatan hurmat tuyg'usini shakllantirish**
- **nizo va muammolarni tinch yo'l bilan hal qilishga o'rgatish**
- **hamkorlik va do'stlik qadriyatlarini mustahkamlash**

3. Badiiy adabiyot orqali axloqiy tarbiya mexanizmlari

Badiiy adabiyot bolalarda axloqiy ongini shakllantirishda quyidagi mexanizmlar orqali ta'sir ko'rsatadi:⁶

1. Identifikatsiya (o'zini qahramon bilan tenglashtirish)

Bola o'zini ijobiy qahramon o'rniga qo'yib ko'radi va uning xulqini qabul qiladi.

2. Emotsional ta'sir

---

⁵ Yo'ldoshev J.G., Usmonova M. **Zamonaviy pedagogik texnologiyalar**. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2020.

⁶ Azizxodjaeva N.N. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat**. – Toshkent: TDPU, 2021.

Qahramon boshidan kechirgan voqealar bolada kuchli hissiy reaksiyalar uygʻotadi.

3. Taqqoslash va tahlil qilish

Bola yaxshi va yomon qahramonlarni solishtirib, mustaqil xulosa chiqaradi.

4. Ijtimoiy ibrat

Qahramonlarning xatti-harakati real hayot uchun namunaga aylanadi.

4. Ertak va hikoyalarning amaliy ahamiyati

Ertaklar bolalar adabiyotining eng samarali vositalaridan biridir. Ularda koʻpincha sodda, tushunarli va aniq axloqiy gʻoya boʻladi. Masalan:

- mehr-oqibat gʻoyasi
- adolatni qadrlash
- doʻstlikka sadoqat
- kattalarga hurmat

Shuningdek, hikoyalar orqali bolalarda turli millat va madaniyat vakillariga nisbatan hurmat hissi shakllantiriladi. Bu esa tolerantlikning asosiy poydevoridir.⁷

5. Pedagogik jarayonda adabiy qahramonlardan foydalanish usullari

Tarbiyachi va oʻqituvchilar quyidagi metodlardan foydalanishi mumkin:

- rolli oʻyinlar orqali qahramonlarni jonlantirish;
- hikoya mazmunini muhokama qilish;
- “Agar sen qahramon oʻrnida boʻlsang...” savollari;
- rasmlar asosida tahlil qilish;
- sahnalashtirish mashgʻulotlari.

---

⁷ Gʻafforova T. **Maktabgacha taʼlimda tarbiya metodikasi**. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2023.

Bu usullar bolalarda nafaqat bilim, balki hissiy va ijtimoiy tajribani ham shakllantiradi.

Tadqiqot metodlari va natijalari

Mazkur mavzuni o‘rganishda bolalarda adabiy qahramonlar orqali axloqiy va tolerantlik qadriyatlarini shakllantirish jarayonining samaradorligini aniqlash maqsadida bir qator ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida kuzatish, suhbat, anketa so‘rovi, pedagogik eksperiment hamda tahlil va sintez metodlari asosiy o‘rin egalladi.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida kuzatish metodi orqali bolalarning badiiy asarlarga munosabati, qahramonlarga nisbatan emotsional reaksiyasi hamda ularning axloqiy baholash darajasi o‘rganildi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, bolalar asardagi voqealarni qiziqish bilan qabul qilsalar-da, qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish va ulardan axloqiy xulosa chiqarish darajasi yetarli emas.

Shundan so‘ng suhbat metodi qo‘llanilib, bolalarga o‘qilgan ertak va hikoyalar bo‘yicha savollar berildi. Suhbat jarayonida ko‘pchilik bolalar ijobiy va salbiy qahramonlarni ajrata olgan bo‘lsa-da, ularning xatti-harakatlari sababini chuqur izohlashda qiynaldilar. Bu esa adabiy qahramonlar bilan ishlash jarayonida pedagogik yo‘naltirish zarurligini ko‘rsatdi.

Anketa so‘rovi orqali esa bolalarning tolerantlikka oid qarashlari, ya’ni boshqalarga munosabati, do‘stlik, yordam berish, turli fikrlarga munosabat darajasi aniqlandi. Olingan natijalarga ko‘ra, adabiy asarlarni muntazam tinglaydigan va muhokama jarayonida faol ishtirok etadigan bolalarda empatiya va bag‘rikenglik darajasi nisbatan yuqori ekanligi kuzatildi.

Pedagogik eksperiment jarayonida esa adabiy qahramonlar asosida maxsus mashg‘ulotlar tashkil etildi. Ushbu mashg‘ulotlarda bolalar ertak qahramonlarini tahlil qildilar, rolli o‘yinlarda ishtirok etdilar hamda “agar sen qahramon o‘rnida bo‘lsang nima

qilgan bo‘larding?” kabi muammoli savollarga javob berdilar. Eksperimentdan oldingi va keyingi natijalar solishtirilganda sezilarli o‘zgarishlar kuzatildi.

Xususan, eksperimentdan so‘ng bolalarda:

- axloqiy baholash ko‘nikmalari yaxshilandi;
- ijobiy qahramonlarga taqlid qilish kuchaydi;
- boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish darajasi oshdi;
- nizoli vaziyatlarda tinch yo‘l bilan yechim topish istagi kuchaydi;
- turli fikr va qarashlarga nisbatan bag‘rikenglik munosabati shakllandi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, adabiy qahramonlar bilan tizimli ishlash bolalarda nafaqat axloqiy ongni, balki ijtimoiy-emotsional rivojlanishni ham faollashtiradi. Ayniqsa, rolli o‘yinlar va muhokama asosida olib borilgan mashg‘ulotlar bolalarning ichki dunyosiga kuchli ta’sir ko‘rsatib, ularning xulq-atvorida ijobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari adabiy qahramonlar bolalarda axloqiy va tolerantlik qadriyatlarini shakllantirishda samarali pedagogik vosita ekanligini tasdiqladi. Bu esa badiiy adabiyotdan ta’lim-tarbiya jarayonida maqsadli va tizimli foydalanish zarurligini yana bir bor ko‘rsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, adabiy qahramonlar bolalarda axloqiy va tolerantlik qadriyatlarini shakllantirishda kuchli pedagogik vosita hisoblanadi. Ular orqali bola nafaqat axloqiy me’yorlarni o‘rganadi, balki boshqa insonlarga nisbatan hurmat, bag‘rikenglik va empatiya kabi muhim ijtimoiy sifatlarni ham egallaydi. Shu sababli ta’lim jarayonida badiiy adabiyotdan maqsadli va tizimli foydalanish har bir pedagogning muhim vazifalaridan biri bo‘lishi lozim. Adabiy qahramonlar bolalar shaxsining shakllanishida, ayniqsa axloqiy qarashlar va tolerantlik sifatlarini rivojlantirishda kuchli pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ular orqali bola hayotni tushunadi, insonlarni qabul qilishni o‘rganadi

va jamiyatda o'z o'rnini topishga harakat qiladi. Shu sababli ta'lim jarayonida badiiy adabiyotdan ongli va maqsadli foydalanish har bir pedagogning muhim vazifasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani yangi bosqichga olib chiqish to'g'risida"gi farmoni. – Toshkent, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahrir). – Toshkent, 2020.
3. Karimova V.M. **Pedagogik psixologiya**. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2021.
4. Mahmudova D.A. **Bolalar psixologiyasi va rivojlanish xususiyatlari**. – Toshkent: O'qituvchi, 2022.
5. Yo'ldoshev J.G'., Usmonova M. **Zamonaviy pedagogik texnologiyalar**. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2020.
6. Azizxodjaeva N.N. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat**. – Toshkent: TDPU, 2021.
7. G'afforova T. **Maktabgacha ta'limda tarbiya metodikasi**. – Toshkent: O'qituvchi, 2023.
8. UNESCO. **Education for Sustainable Development: Learning Objectives**. – Paris, 2021.
9. OECD. **21st Century Children Skills and Education Report**. – Paris, 2022.
10. Vygotsky L.S. (zamonaviy talqinlar asosida). **Ijtimoiy rivojlanish nazariyasi va ta'lim**. – Moskva: 2020 qayta nashr.
11. Shukurullayev A. **Badiiy adabiyot va axloqiy tarbiya asoslari**. – Toshkent: Fan, 2022.
12. Ismoilova Z. **Bolalar adabiyoti va pedagogik jarayon**. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2023.